

Prinsjesdag

‘De eenige politieke feestdag die ons volk kent’

*Carla van Baalen en Jan Ramakers*¹

Inleiding

Al bijna tweehonderd jaar lang, sedert 1814, begeeft de Koning zich één keer per jaar naar het parlement om de Nederlandse volksvertegenwoordigers toe te spreken. En al even lang loopt de Haagse bevolking in groten getale uit om de Koning, op de route van paleis naar Binnenhof, te aanschouwen en toe te juichen. Tot 1983 ging het staatshoofd naar het Binnenhof om, zoals de Grondwet voorschreef, de zitting van de Staten-Generaal te openen; vanaf dat jaar, toen de gewijzigde Grondwet bepaalde dat de beide Kamers der Staten-Generaal permanent in zitting bijeen waren, ging de vorst er één keer per jaar naartoe om er de troonrede voor te lezen. De Grondwet rept overigens niet van een ‘troonrede’ maar schrijft voor dat de Koning op de derde dinsdag van september ‘een uiteenzetting van het door de regering te voeren beleid’ geeft en dat op diezelfde dag ‘door of vanwege de Koning’ voorstellen van algemene begrotingswetten worden ingediend. In de praktijk gebeurt dit laatste door de minister van Financiën.² Op een gegeven moment ging de dag waarop de Koning naar het Binnenhof toog ‘Prinsjesdag’ heten.

Volgens sommigen is Prinsjesdag de feestdag van de democratie bij uitstek, een ware hoogtijdag. J.Th.J. van den Berg, politicoloog en emeritus hoogleeraar parlementaire geschiedenis, noemde Prinsjesdag zelfs ‘zo ongeveer de enige feestdag die de parlementaire democratie kent’.³ En voormalig Eerste Kamervoorzitter F. Korthals Altes wees erop dat de aanbidding van de begroting aan de volksvertegenwoordiging tezamen met een uiteenzetting van het te voeren beleid ‘in elke democratie een hoogtepunt’ is. Het budgetrecht van de volksvertegenwoordiging is immers het meest fundamentele democratische recht waardoor een volk of zijn vertegenwoordiging de macht van de regering kan controleren en zo nodig beperken.⁴ Anderen menen dat Prinsjesdag ook een feestdag van de monarchie is. Het opinieweekblad *Elsevier* schreef in 1997: ‘Prinsjesdag is het rituele feest van de parlementaire democratie en de constitutionele monarchie’. En luitenant-generaal M.A. Beuving, commandant van de Koninklijke Marechaussee, en uit dien hoofde gouverneur der residentie en verantwoordelijke voor de ceremonie buiten de Ridderzaal, zei in datzelfde jaar: ‘t Mooie is toch dat je die dag een hommage aan de democratie én aan het koningshuis brengt.’⁵

In dit artikel willen wij eerst onderzoeken hoe het ritueel van Prinsjesdag er precies uitziet, welke onderdelen daarvan in de loop van twee eeuwen zijn veranderd en wat de betekenis is van de verschillende onderdelen alsmede van die van het geheel, zowel staatsrechtelijk als symbolisch. Zo zullen onder meer de aanwezigen in de Ridderzaal, de plaats van de troon, de bijna vergeten *enceinte* en de hoedjes de revue passeren. Daarna zullen wij, in de conclusie, de vraag trachten te beantwoorden of Prinsjesdag inderdaad een feestdag van de democratie is. Maar we beginnen met de tot nog toe in nevelen gehulde kwestie van het gebruik van het woord ‘Prinsjesdag’ ter aanduiding van de derde dinsdag van september.

De herkomst van het woord ‘Prinsjesdag’⁶

Oorspronkelijk, in de zeventiende en achttiende eeuw, ten tijde van de Republiek, werd de aanduiding ‘Prinsjesdag’ gebruikt voor de viering van de verjaardagen van de Prinsen van Oranje.⁷ Van de laatste stadhouder, prins Willem v (1748-1806), is bijvoorbeeld bekend dat diens verjaardag, op 8 maart, tot uitbundige volksfeesten leidde, vooral in Amsterdam.⁸ Prinsjesdag had dus een betekenis die vergelijkbaar is met die van Koninginnedag nu. In de negentiende eeuw, toen Nederland een monarchie werd en de prinselijke stadhouders plaatsmaakten voor koningen, bleef men opmerkelijk genoeg het woord Prinsjesdag gebruiken voor de viering van de verjaardag van het staatshoofd. Toen de zoon van de laatste stadhouder was teruggekeerd uit Engeland, waar hij in ballingschap had geleefd, en koning van Nederland werd, ging de opgetogen bevolking diens verjaardag op 24 augustus precies zo vieren als destijds die van zijn vader op 8 maart.⁹ Het bleef dus ‘Prinsjesdag’. Overigens werden daarnaast ook de termen Koningsfeest en Koningsverjaardag wel gebruikt.¹⁰ Zong het begrip ‘Prinsjesdag’ hiermee al enigszins los van zijn letterlijke betekenis, dit gold eens te meer toen men de term ook ging gebruiken voor de viering van de verjaardag van de echtgenote van de koning¹¹ en zelfs voor een koninklijke bruiloft.¹² Het woord kreeg meer en meer betrekking op een feest waarin (een lid van) de Oranjefamilie de hoofdrol speelde. Ook de dag waarop de Koning de zitting van de Staten-Generaal ging openen ging op een gegeven moment Prinsjesdag heten.

Onduidelijk is echter vanaf welk moment dit gebeurde. De oudste door ons gevonden bron waarin Prinsjesdag wordt gekoppeld aan het parlement, is het gedicht ‘De opening der zitting van de Staten-Generaal’ in de bundel *Politieke gedichten door een schoolmeester* uit 1878. De desbetreffende passage:

En iedereen weet,
Met de zekerheid van een profeet,
Dat de opening van de Staten-Generaal
De heropening is van ’t politiek kabaal.
Maar bovenal is het zoo’n vrolijken dag
Omdat – sedert de “Prinsjesdag”, in den regen, ’t leven zag –
Altijd een optocht is gehouden.¹³

En het oudste krantenverslag dateert van twee jaar later:

Heden had de plechtigste vereenigde zitting der Kamers plaats – die waarin de Koning zelf tot de vertegenwoordigers des volks ’t woord richt. Het is de eenige politieke feestdag die ons volk kent. De “Prinsjesdag” wordt in de Residentie steeds als een publiek feest gevierd. Van de torens en de openbare gebouwen, uit de woningen in de straten die de Koninklijke stoet passeert, wapperen de vlaggen (...), de leden der beide Kamers zijn allen in het fraaie gala-costuum gedost, duizenden vreemdelingen stroomen uit alle richtingen toe, om de straten van den Haag (...) te vullen, en het is overal even woelig en druk.¹⁴

Opmerkelijk is echter dat het artikel ‘Uit het Haagje’, dat vijf jaar later in *De Amsterdammer* verscheen, doet voorkomen alsof de term ‘Prinsjesdag’ uitsluitend in gebruik was voor koninklijke verjaardagen:

De Residentie zou niet verdienen dezen naam te dragen al[s] zij niet een bijzonder werk maakte van wat men in den gulden ouden tijd gewoon was “Prinsjesdag” te noemen. Thans hoort men dien naam nooit meer en de dag zelf heeft ook een geheel ander aanzien als in bedoeld gulden tijdperk. Ik wil niet eens opklimmen tot het grijs verleden, toen op Prinsjesdag de volksvreugde behalve in gevlag, gejoel, gezang, gejubel en geschreeuw, zich voornamelijk uitte in kanon-, geweer- en pistoolvuur met los kruut, en het huidige Bengaalsch vuur werd voorgesteld door een brandende pikton¹⁵, - maar wel tot een naderbij gelegen tijd, toen op den 24n Augustus [verjaardag van koning Willem I, *CvB* en *JR*] niet alleen Den Haag, maar ook het kleinste plaatsje in ons land het tooneel was van vreugde-manifestaties, waarbij de voetzoekers, vuurpijlen en vetpot-illuminaties de hoofdrol speelden. (...) De 24^e Augustus, die de ouden van dagen zich nog zullen herinneren, was de Prinsjesdag bij uitnemendheid, die rijk en arm, oud en jong met opgewektheid en blijdschap vierden.¹⁶

Vervolgens zette de schrijver uiteen dat er nog wel degelijk ‘veel werk’ werd gemaakt van Prinsjesdag, vooral van die van 19 februari, de verjaardag van koning Willem III en van die van 2 augustus, de verjaardag van koningin Emma, maar: ‘De festiviteiten van den Prinsjesdag hebben een uitsluitend officieel karakter aangenomen en zoo is ’t mooier er af.’¹⁷

Blijft dan vooralsnog onduidelijk wanneer de term Prinsjesdag *voor het eerst* werd gebruikt voor de dag van de opening van de zitting van de Staten-Generaal, vaststaat dat het in ieder geval in 1878 gebeurde en dat het gebruik ervan vanaf circa 1900, blijkens artikelen in kranten, steeds vaker voorkwam.¹⁸ Gemeengoed werd het pas in de loop van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Opmerkelijk genoeg gebruikte de *Haagsche Courant* het begrip pas voor het eerst in zijn verslag in september 1930.¹⁹ Evenzeer onduidelijk is trouwens wanneer de term Prinsjesdag *voor het laatst* werd gebruikt in de betekenis van verjaardag van een lid van de koninklijke familie. In ieder geval gebeurde dat nog in 1901, verwijzend naar de verjaardag van prins Hendrik, op 19 april.²⁰

Het ritueel in en buiten de Ridderzaal

Op het eerste gezicht is er in het ritueel van Prinsjesdag niet zo heel veel veranderd sinds Willem I op 17 maart 1815, de dag nadat hij tot koning was benoemd, een Koninklijk Besluit uitvaardigde waarin de zogeheten ‘Groote ceremoniën’ werden geregeld. Hierin stond, onder meer, een gedetailleerde beschrijving van het ceremonieel bij de opening van de Staten-Generaal. Een van de vroegste verslagen van Prinsjesdag treffen we aan in datzelfde jaar 1815, in de *Staatscourant* die bericht over de derde maandag in oktober:²¹ ‘Heden, de dag, ingevolge de Grondwet, bestemd tot de opening der gewone vergadering van de Staten-Generaal is Z.M., ten één uur, in plegtige staatsie, naar het Binnenhof gereden, alwaar zich, in de zaal der Tweede Kamer bijeen vonden de leden der Eerste en Tweede Kamers, alsmede de ministers, staatsraden (...)’.²²

In die zin kunnen de gebeurtenissen op Prinsjesdag een ritueel in de ware zin van het woord genoemd worden: zich herhalend, gestandaardiseerd en symbolisch geladen gedrag.²³ Dit blijkt trouwens te meer als de Grondwet van 1983 een wijziging aanbrengt in de staatsrechtelijke betekenis van Prinsjesdag, terwijl de handelingen op die dag zo goed als onveranderd blijven.

De rijtoer

Voor veel burgers vormt de rijtoer, de ‘staatsierit’, van de koningin in de Gouden Koets en van het gevolg van paleis Noordeinde naar de Ridderzaal volgens een vaste route²⁴ het hoogtepunt van Prinsjesdag. Soms lijkt men daardoor zelfs te vergeten dat de hele ceremonie in het teken staat van de parlementaire traditie.²⁵ Het is immers het enige moment in het jaar waarop de vorst zich met alle pracht en praal en de nodige militaire erebegeleiding omgeven en begeleid door saluutschoten aan het volk vertoont. In de negentiende eeuw al was men ervan overtuigd dat juist daar voor een belangrijk deel de betekenis van Prinsjesdag lag. Zo schreef de *Haagsche Courant* op 17 september 1883 dat het volk massaal was opgekomen om Willem III te zien ‘omgeven door den luister aan zijn verheven standpunt toekomend’. Het volk wilde de Staat nu eenmaal zien ‘in den vorm van een mensch, in vleesch en bloed’.²⁶

De manier *waarop* het staatshoofd zich naar de Staten-Generaal begeeft, is overigens ook niet van betekenis ontbloot. Zo riep koning Willem II de nodige weerstand op toen hij in 1840 de gewoonte ingang deed vinden om zich te paard naar het gebouw van de Tweede Kamer te begeven. Volgens sommige chroniqueurs leidde dit tot groot enthousiasme van het volk, maar anderen vonden dit een krijgsmansvertoning, een uiting van misplaatste soldatentrots en van minachting van het burgerschap, hetgeen weinig goeds deed vermoeden voor het ‘Gemeen Overleg’, het overleg tussen Koning en volksvertegenwoordiging.²⁷ Het gebruik van de Gouden Koets vanaf 1903, een geschenk van de Amsterdamse bevolking aan koningin Wilhelmina bij haar inhuldiging, werd ingegeven door de ‘wens van het volk’; Wilhelmina zelf gaf de voorkeur aan de - in 1826 aangekochte - Glazen Koets.²⁸ Dat de stoet aanmerkelijk soberder was tijdens en na de Eerste Wereldoorlog en gedurende de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog, lag voor de hand, al was het maar door het gebrek aan paarden. Maar er was natuurlijk ook niet veel aanleiding voor een echte feeststemming. Het feit dat de rijtoer na de Eerste Wereldoorlog, overigens pas in 1930, in zijn oude luister werd hersteld, lijkt trouwens ook voor een zeer belangrijk deel ingegeven door de wens van het volk.²⁹ De Opperceremoniemeester schreef in zijn verzoekschrift daartoe van 7 maart 1930, gericht aan de koningin onder meer: ‘De overgrootte massa van het publiek beschouwt deze Nationale gebeurtenis als een Nationaal feest, waarvoor veel belangstelling en geestdrift bestaat. (...) Die belangstelling en die geestdrift worden zeer verhoogd door den luister doch ook door den omvang van den stoet waarin Uwe Majesteit naar en van de Vergaderzaal optrekt.’³⁰

De rijtoer vindt plaats volgens een strakke planning. Klokke een uur ’s middags - dat tijdstip is in twee eeuwen niet gewijzigd - vertrekt de stoet van paleis Noordeinde. Ongeveer tien minuten later kruipen de koetsen - met de grootst mogelijke moeite - onder het poortje van het Binnenhof door aan de zijde van het Torentje en het Mauritshuis. Direct nadat de koningin en de haar vergezellende familieleden uit de Gouden Koets zijn gestapt, recht tegenover de ingang van de Ridderzaal, wordt het *Wilhelmus* gespeeld. Koningin en familieleden groeten, door licht te buigen, het vaandel van de erewacht die sinds jaar en dag wordt gevormd door het Korps Mariniers, en gaan over een rode loper de trappen op. Voor de gelegenheid zijn de trappen overspannen door een baldakijn. Op de drempel van de Ridderzaal bevindt zich de commissie van in- en uitgeleide. De griffier die de commissie begeleidt, kondigt het staatshoofd aan, ten behoeve van de aanwezigen in de zaal, door uit te roepen: ‘De koningin!’ In vroeger tijden, toen de ceremoniemeester van de koningin nog voorop liep, was hij het die dit uitriep, direct nadat hij driemaal met zijn staf op de vloer had gebonsd.³¹

De commissie van in- en uitgeleide

Het staatshoofd spreekt de troonrede uit in een verenigde vergadering van de Eerste en Tweede Kamer. De voorzitter van de Eerste Kamer zit de vergadering voor omdat de Eerste Kamer protocollair belangrijker is dan de Tweede. De senaatsvoorzitter benoemt ook de commissie van in- en uitgeleide die het staatshoofd en zijn gevolg in de vergaderzaal begeleidt. De commissie bestaat uit leden van beide Kamers. De omvang ervan varieert. Bij de allereerste troonrede, op 2 mei 1814, toen Willem I officieel nog geen koning was maar soeverein vorst, bestond de commissie uit negen personen, uit elke provincie één.³² Tegenwoordig wordt het aantal leden afgestemd op het aantal leden van het Koninklijk Huis dat de koningin vergezelt.³³ Daarnaast moet de commissie een weerspiegeling zijn van de politieke verscheidenheid van de Staten-Generaal. In 2007 bestond de commissie, net als in 1814, uit negen personen.

De positie van de commissie van in- en uitgeleide is een enigszins preciaire. Oppervlakkig gezien is het optreden van de commissie een blijk van gastvrijheid: zij heet het vorstelijk staatshoofd welkom in de vergaderzaal van de verenigde vergadering en zij doet het staatshoofd even gastvrij uitgeleide nadat het zich van zijn taak heeft gekweten. Kennelijk dacht de commissie zelf daar ook zo over toen zij zich in 1904 beklaagde over de manier waarop zij door leden van de hofhouding was behandeld. Ten koste van de daartoe aangewezen leden van de commissie wilden de leden van de hofhouding direct achter koningin, prins en koningin-moeder lopen. De ‘Heeren der Hofhouding’ hadden de leden van de commissie zelfs ‘handtastelijk teruggedrongen’. Een jaar eerder had zich een vergelijkbaar incident voorgedaan. De commissie stelde zich op het standpunt ‘dat waar de Staten-Generaal een commissie uit hun midden afvaardigen om de Koningin in hun vergaderzaal in- en uit te leiden, deze commissie de Koningin en de leden van het Vorstelijk Huis, welke Hare Majesteit vergezellen, onmiddellijk behoort te omringen en te volgen en dat de Hofhouding wier taak op dat oogenblik door de commissie wordt overgenomen, bij die gelegenheid zich achter de commissie behoort aan te sluiten’.³⁴

De commissie moest echter bakzeil halen. De voorzitter van de Eerste Kamer wees erop dat de hofhouding zich overeenkomstig de regels had opgesteld. Hij verwees daarbij onder meer naar de in 1897 vastgestelde regeling betreffende het Militaire Huis van Hare Majesteit de Koningin bij de plechtige opening van de Zitting der Staten-Generaal.³⁵ Bovendien wees de voorzitter erop dat het de uitdrukkelijke wens van de koningin was om de dames van de hofhouding, de chef van het Militaire Huis en de gouverneur van de residentie in haar onmiddellijke nabijheid te hebben. Voortaan zou de commissie duidelijke instructies ontvangen van de kamerheer-ceremoniemeester van de koningin.³⁶

Duidelijk was hier sprake van een verschillende perceptie van de betekenis van het ritueel. De commissie meende kennelijk dat de koningin de gast was van de volksvertegenwoordiging; de koningin en het Hof daarentegen stelden zo hun eigen eisen aan de wijze waarop zij binnentraden. Feit was dat het Hof de belangrijkste rol speelde bij de organisatie van Prinsjesdag, óók waar het de gebeurtenissen *in* de Ridderzaal betrof. Onder het definitieve programma voor Prinsjesdag stonden, veelzeggend, uitsluitend hofnamen: die van de opperceremoniemeester en die van de chef van het Militaire Huis.

Te gast bij de Staten-Generaal?

Op het feit dat het Hof ook de ceremonie in de Ridderzaal bewaakte, kwam in de loop van de twintigste eeuw van verschillende kanten en om uiteenlopende redenen kritiek. Aan de ene kant was er ongenoegen, zoals zojuist geschetst, van Kamerleden die zich als gastheren geschouwd voelden. Aan de andere kant plaatste staatsrechtkenner E. van Raalte in 1952 vraagtekens bij het feit dat onder het vastgestelde programma voor Prinsjesdag slechts hofnamen prijken en niet de naam van een minister. Dat betekende namelijk dat de ministeriële verantwoordelijkheid hier niet in werking was. Van Raalte vroeg zich af of dat nog wel in overeenstemming was met het geldende staatsrecht.³⁷ Diezelfde kritiek, maar dan ongezoeten geformuleerd, vloeide ruim twintig jaar later uit de pen van A. Vondeling, voorzitter van de Tweede Kamer. Hij schreef in 1975 in een artikel:

‘Strikt genomen komt het er op neer, dat de opening en sluiting uitsluitend een zaak van de Koning persoonlijk zou zijn. (...) (D)ie gedachtengang (is) natuurlijk volstrekt uit de tijd. (...) Er is daarom alle reden aan iedereen duidelijk te maken, dat het Koninklijk Besluit van 1815³⁸ niet meer mag gelden. Het voldoet niet aan de 127 jaar oude grondwettelijke regel (er ontbreekt de handtekening van de verantwoordelijke minister) (...) en het is volstrekt in strijd met moderne staatsrechtelijke opvattingen.’³⁹

Volgens Vondeling zou de bijeenkomst in de Ridderzaal in onderling overleg geregeld moeten worden tussen de voorzitter van de verenigde vergadering en een lid van de regering, c.q. de minister van Binnenlandse Zaken, vanzelfsprekend ‘in nauw overleg met de Koningin en haar opperceremoniemeester’. Het programma, zoals dat altijd werd afgedrukt in de *Staatscourant*, zou de handtekeningen behoren te dragen van de voorzitter en de minister. Maar ten principale zou het zo moeten zijn dat *iedereen* de gast was van de Staten-Generaal, ‘óók de Koning en de ministers, van het moment af waarop de drempel van de Ridderzaal wordt overschreden’. Vondeling: de voorzitter van de verenigde vergadering belegt de vergadering, heeft de leiding en handhaaft de orde. Natuurlijk houdt de voorzitter rekening met de wensen van de hoge gasten, ‘maar het hele ceremonieel in de vergaderzaal wordt tenslotte door hem bepaald’.

Vondelings visie bleef niet onweersproken. Volgens de jurist J.R. Stellinga, destijds lid van de Raad van State, was het vreemd dat Vondeling ministers een rol wilde toekennen bij de organisatie van een vergadering van het parlement. Daarnaast noemde hij het een volkomen miskenning van de positie van de Koning als staatshoofd om hem *gast* te noemen van de Staten-Generaal. Het staatshoofd kreeg toch geen uitnodiging om te verschijnen in de Ridderzaal? De Koning begaf zich naar de verenigde vergadering op de derde dinsdag van september omdat hij ‘in de Grondwet geroepen wordt om de zitting van de Staten-Generaal te openen’. De wezenlijke betekenis van de opening was, aldus Stellinga, dat Koning en volksvertegenwoordiging bijeen waren; hieruit bleek duidelijk dat zij ‘twee staatsorganen zijn, elk met een eigen functie, die er toe leiden kan, dat zij samenwerken’.⁴⁰ Van een verhouding gastheer-gast kon dus absoluut geen sprake zijn. Omgekeerd was lang geleden, in 1869, enige beroering ontstaan toen Willem III de troonrede opende met de woorden: ‘Het is Mij aange-naam de Vertegenwoordigers van het Nederlandsche Volk bij de opening dezer zitting welkom te heeten.’ De volksvertegenwoordigers hadden zich immers niet naar het staatshoofd begeven, maar deze was naar de Staten-Generaal gegaan.⁴¹ Om alle misverstanden te voorko-

men, wordt ook wel gesuggereerd om voor het hele ritueel in de Staten-Generaal de neutrale term ‘ontmoeting’ te gebruiken.⁴² Kortom, over de vraag wie nu de verantwoordelijkheid droeg voor de gebeurtenissen in de Ridderzaal ten tijde van Prinsjesdag bestond geen eenstemmigheid.

Tegenwoordig overheerst de visie dat de gebeurtenissen in de Ridderzaal de primaire verantwoordelijkheid zijn van het parlement, in de praktijk dus die van de Eerste Kamer. Symbolisch in dit verband kan het feit worden genoemd dat de voorzitter van de Eerste Kamer, die de vergadering leidt, geen hoed draagt omdat dat tegen de regels van goed gastvrouwschap indruist, hoewel ze niet de gastvrouw is van regering en verenigde vergadering. In de woorden van Y.E.M.A. Timmerman-Buck zelf, voorzitter sinds 2003: ‘Omdat de Ridderzaal die dag het huis is van het parlement, en omdat de voorzitter gastvrouw is in dat huis, heb ik besloten geen hoed te dragen.’⁴³ Het is ook de Eerste Kamer die aan alle genodigden in de Ridderzaal een uitnodiging stuurt, ondertekend door de griffier. Het programma voor Prinsjesdag wordt overigens niet meer gepubliceerd in de *Staatscourant* en er staan ook geen namen meer onder.

Het is overigens niet zo dat het Hof tegenwoordig geen enkele bemoeienis meer heeft met het ceremonieel in de Ridderzaal. Op gezette tijden vindt overleg plaats tussen het Hof en de Eerste Kamer, bijvoorbeeld over de zitplaatsen en de veiligheid van de meekomende leden van de koninklijke familie, en af en toe komt de adjudant van de koningin of de ceremoniemeester zelf even kijken in de Ridderzaal. De generale repetitie van de commissie van in- en uitgeleide, op de ochtend van Prinsjesdag, vindt stevast plaats onder leiding van de ceremoniemeester van de koningin en de griffier van de Eerste Kamer gezamenlijk.⁴⁴

Direct nadat de voorzitter van de commissie van in- en uitgeleide – in de praktijk al sinds jaar en dag de voorzitter van de Tweede Kamer – de koningin naar de troon heeft geleid en zelf zijn of haar zitplaats heeft ingenomen, neemt de koningin het woord om de troonrede te gaan voorlezen. De koningin is de enige persoon die in het Nederlandse parlement het woord mag nemen zonder dat eerst te hebben verkregen van de voorzitter.

De plaats van de troon

Daar de vergaderzaal van de Tweede Kamer geen ideale locatie was voor de openingsplechtigheid, werden omstreeks 1900 de mogelijkheden onderzocht om de opening elders te doen plaatsvinden. Volgens de architectuurrecensent J. Huisman was het vooral koningin Emma die erop aandrong de Ridderzaal tot troonzaal te verheffen omdat de monarchie zich in een wankele positie bevond door toedoen van de weinig geliefde Willem III. De Ridderzaal als troonzaal zou een symbolische bijdrage zijn aan de terugkeer van de monarchie in het centrum van de macht.⁴⁵ De zogenaamde Commissie van Advies voor de Grafelijke Zalen⁴⁶ vond de Ridderzaal inderdaad hiervoor geschikt, mits de troon aan de korte zijde tegenover de ingang zou komen te staan, zodat ‘een waardig binnenkomen’ van de koningin verzekerd was. Maar ook hierover ontstond een meningsverschil dat in afgeleide zin leek te gaan over diezelfde vraag van het primaat van de openingsplechtigheid: lag dat nu bij het staatshoofd of bij de voorzitter?

De ‘Huishoudelijke Commissiën’ van de Kamers gaven de voorkeur aan een opstelling die leek op die in de Tweede Kamer met de troon in het midden van een van de lange zijden. De voorzitter van de Eerste Kamer schreef hierover namens de ‘Commissiën’: ‘Waar het hier niet

geldt de zaal in te richten voor eene eigenlijk gezegde troonzaal, maar nu zij bestemd zal worden om de vergaderzaal te zijn voor de Vereenigde Zitting van de beide Kamers der Staten-Generaal, waarin Hare Majesteit de Koningin verschijnt om de zitting te openen, terwijl de leiding dier Vergadering, ingevolge artikel 108 der grondwet, is opgedragen aan den Voorzitter der Eerste Kamer, moet met die bestemming rekening worden gehouden, niet alleen bij de plaatsing van den troon, maar ook bij die van [den] zetel [van den] voorzitter.’

Toen in 1904 inderdaad de Ridderzaal in gebruik werd genomen, zag de voorzitter zijn wenschen vervuld: de troon werd aan een van de lange zijden geplaatst tegenover de voorzittersstoel. Maar een jaar later kreeg de Commissie van Advies alsnog haar zin: de troon kwam recht tegenover de ingang te staan. Verrassend genoeg echter was het koningin Wilhelmina zelf die dit geen gelukkige opstelling vond. En wel omdat zij moeilijk te verstaan was, zo gaf zij in 1916 aan minister-president P.W.A. Cort van der Linden te kennen. De voorzitter van de Eerste Kamer liet daarop weten dat hij wilde voldoen aan ‘de wensch van Hare Majesteit om door iedereen gehoord te worden.’ De troon werd in 1917 weer verplaatst naar de lange zijde, en nu definitief.⁴⁷ Voorafgaand aan de meest recente restauratie van de Ridderzaal in 2006, ontstond opnieuw discussie over deze vraag. De Rijksgebouwendienst stelde voor de troon weer aan de korte zijde te plaatsen, voor de schouw, waardoor deze een wat prominentere plaats zou krijgen. Dat voorstel haalde het echter niet, naar wij logischerwijs veronderstellen op grond van de traditionele bezwaren van de kant van het parlement. Opmerkelijk genoeg wil de Rijksgebouwendienst dat echter niet met zoveel woorden bevestigen⁴⁸. Hoe dan ook: alles bleef bij het oude. De troon behield zijn plaats tegenover de zetel van de voorzitter.

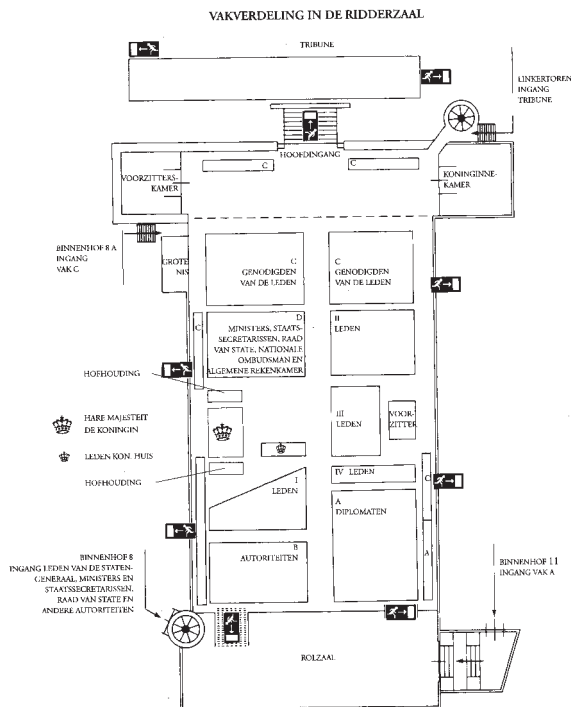
De aanwezigen in de Ridderzaal

In de Ridderzaal vindt op Prinsjesdag een bijzondere vergadering plaats. Het is de enige dag van het jaar waarop de gehele Staten-Generaal (Eerste en Tweede Kamer), de voltallige regering (Koning en ministers) plus het belangrijkste adviesorgaan van de regering (Raad van State) in vergadering bijeen zijn. Het is een symbolische vergadering: afgezien van een paar woorden van de voorzitter is de koningin de enige die het woord voert. Zij richt zich daarbij rechtstreeks en uitdrukkelijk tot de leden van de Staten-Generaal.⁴⁹ Degenen die in vergadering bijeen zijn, bevinden zich binnen de zogeheten *enceinte*. Alle andere aanwezigen zitten buiten deze enceinte. Tot hen behoren de overige Hoge Colleges van Staat, zoals de Algemene Rekenkamer en de Nationale Ombudsman, voorzitters van adviesorganen, vertegenwoordigers van de rechterlijke macht, diplomaten, commissarissen van de koningin, oud-Kamervoorzitters, oud-ministers-presidenten, de Hoge Raad van Adel en vele anderen.

Opmerkelijk is dat de symboliek van deze bijzondere vergadering vroeger veel duidelijker was dan tegenwoordig. Hekjes gaven destijds zonneklaar aan wie zich binnen en wie zich buiten de enceinte bevond.⁵⁰ Tegenwoordig staan de hekjes er weliswaar nog steeds, maar zij vallen in de overvolle zaal nauwelijks meer op. Bovendien heeft de enceinte aan symbolische betekenis ingeboet, want, zoals wij op Prinsjesdag 2008 met eigen ogen mochten waarnemen, bevonden ook enkele leden van andere Hoge Colleges van Staat dan de Raad van State zich binnen de enceinte. Betrokkenen bij de organisatie van Prinsjesdag verklaarden ook het begrip enceinte eigenlijk nooit te gebruiken.⁵¹ De bijzondere positie van ministers en staatsraden op Prinsjesdag blijkt tegenwoordig alleen nog uit het feit dat ook zij, net als de koningin, de Verenigde Vergadering pas betreden nadat deze, kort na 13.00 uur, officieel is geopend.⁵²

Op de bijzondere positie van de Raad van State⁵³ tijdens Prinsjesdag is in het verleden overigens wel kritiek geuit. Van Raalte haalde in zijn al vaker geciteerde werk uit 1952 P.J. Oud aan die meende dat de Raad niet in de vergadering thuishoorde. Van Raalte kon zijn aanwezigheid binnen de enceinte echter wel billijken, vooral op historische gronden,⁵⁴ maar hij vond wél dat het beter zou zijn de Raad een andere plaats binnen de enceinte te geven. Aangezien de staatsraden adviseurs van het staatshoofd zijn en bovendien zonnodig de Koning kunnen vervangen (gw art. 38), dacht Van Raalte dat het misschien wel 'iets juister' zou zijn als zij 'zich rondom de Koning zouden scharen'.⁵⁵ Vondeling schreef in 1975 in zijn artikel 'Prinsjesdag als openbare les' klip en klaar dat de Raad van State 'tot nu toe een oneigenlijke plaats in de Ridderzaal' heeft. Hij vermoedde – terecht – dat het gebruik uit 1815 dateerde, maar hij zag geen reden deze 'vooraanzittende plaats' te handhaven.⁵⁶

In de jaren zeventig ontstond ook kritiek op de *rangschikking* van de aanwezigen binnen de enceinte. Sedert de ingebruikname van de Ridderzaal in 1904 zaten bewindslieden en leden van de Raad van State in het vak recht tegenover de koningin. De kritiek, onder anderen verwoord door Vondeling, luidde dat dit staatsrechtelijk niet klopte. De opstelling suggereerde immers ten onrechte dat het staatshoofd zich in de eerste plaats tot het kabinet en de Raad richtte.⁵⁷ In 1983 is de opstelling veranderd. Nu zitten de leden van de beide Kamers in de vakken recht tegenover de koningin alsmede in het vak aan haar rechterhand; de bewindslieden en de leden van de Raad van State zitten in het vak links van de troon. Symbolisch is deze verandering uiteraard niet van belang gespeend.

Vakverdeling in de Ridderzaal tijdens Prinsjesdag

Tussen omstreeks 12.15 en 12.45 uur nemen alle leden van de Staten-Generaal en alle genodigden hun plaatsen in. Om 13.00 uur stipt, op het moment dat de Gouden Koets vertrekt vanaf het paleis, opent de voorzitter de vergadering, waarna, zoals reeds vermeld, de leden van het kabinet en van de Raad van State binnentreden. Naast de al genoemde aanwezigen *in* de zaal, zitten er, ten slotte, ook op de tribune nog genodigden: de pers en circa vijftig ‘gewone’ burgers. De aanwezigheid van de burgers brengt tot uitdrukking dat ook deze vergadering van de volksvertegenwoordiging, hoe bijzonder ook, principieel een openbare bijeenkomst is. Tegenwoordig dienen belangstellende burgers een toegangsbewijs aan te vragen bij de Eerste Kamer – de wachttijd bedraagt momenteel vijf jaar. Vroeger gingen burgers trouwens gewoon in de rij staan voor een plaatsje; en niet zelden verkochten zij het uiteindelijk bemachtigde kaartje dan weer door aan laatkomers. De *Haagsche Courant* maakte jaarlijks melding van deze activiteiten, inclusief de koers van de ‘marktprijzen’ van de kaartjes, die kon oplopen tot wel vijftien gulden. Maar daarvoor had de ‘speculant’ dan ook vierentwintig uur of langer onder soms barre omstandigheden in de kou gestaan!⁵⁸

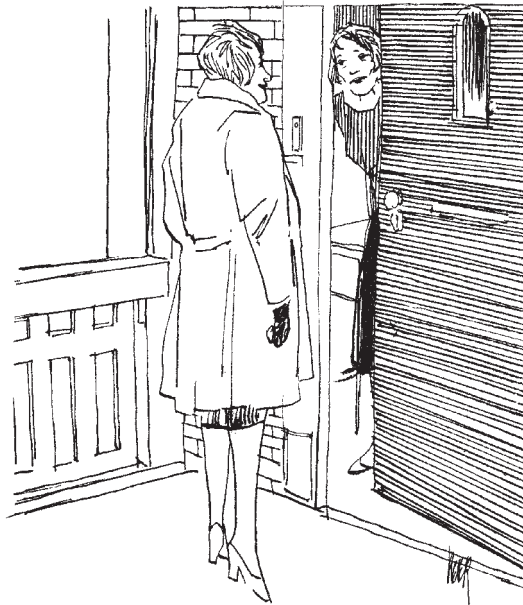
Kleding en hoeden

In vroeger jaren kwamen de ministers, de leden van de Raad van State en de leden van de Staten-Generaal allen in hun eigen ambtskostuum naar Prinsjesdag. Geleidelijk verdween deze gewoonte. De Raad van State heeft het nog het langst volgehouden; de vice-voorzitter kwam voor het laatst in ambtskostuum naar Prinsjesdag in de jaren zestig. Voor de leden van de Staten-Generaal verdween de traditie langzamerhand al vóór de Tweede Wereldoorlog. Zij verschenen steeds vaker in jacquet, geklede jas of donker wandelkostuum. Na de oorlog verschenen ook de ministers niet meer in ambtskostuum. Maar, zo schreef Van Raalte in 1952, zij waren nog wél ‘uniform’ gekleed: de ministers komen ter opening ‘eendrachtiglijk in donker gewaad’. En, zo voegde hij er met een knipoog aan toe: ‘Bij deze gelegenheid komt dus zelfs op het punt van de kledij het staatsrechtelijk beginsel van de ministeriële homogeniteit ten volle tot uiting!’⁵⁹ De Kamerleden gingen zich in de loop der jaren steeds ‘losser’ kleden; spijkerbroeken zijn inmiddels gesignaleerd. Kledingvoorschriften zijn er niet. Sommige Kamerleden staan ook op het principiële standpunt dat in de Ridderzaal een vergadering plaatsvindt van ‘hun’ Kamers en dat zij als leden daarvan dus zelf mogen bepalen hoe zij gekleed wensen te gaan.⁶⁰

Vrouwen waren lange tijd uitsluitend in de rol van echtgenote aanwezig. Zij gingen gekleed in het lang – vrouwen van ministers bijvoorbeeld – en zaten aanvankelijk op de publieke tribune. De koningen uit de negentiende eeuw, Willem I, II en III, lieten zich overigens nooit vergezellen door vrouwelijke leden van het Koninklijk Huis. Pas heel geleidelijk verwierven vrouwen zich een volwaardige plaats in de Ridderzaal. In 1891 las koningin-regentes Emma voor het eerst de troonrede voor, en zij was zodoende de eerste vrouw binnen de enceinte.⁶¹ Daarna volgden in 1918 het eerste vrouwelijke Kamerlid, S. Groeneweg (SDAP), in 1953 de eerste bewindsvrouw, staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen A. de Waal (KVP) en in 1958 het eerste vrouwelijke lid van de Raad van State, A.E. Ribbius Peletier.

In 1977 schreef *De Telegraaf* het opmerkelijk te vinden dat de vrouwen van ministers niet meer in het lang verschenen en dat nog maar vier van hen een hoed droegen en nog maar twee van hen handschoenen. De auteur van het stuk, Dieuwke de Rijk, vond dat jammer:

‘Want je kunt zeggen wat je wilt, het was toch wel een mooi gezicht vroeger, al die prachtig, in het lang geklede, vrouwen.’⁶² Het was De Rijk niet opgevallen dat op diezelfde Prinsjesdag voor het eerst een vrouwelijk Kamerlid, E.G. Terpstra (vvd), een modieuze hoed had opgezet. Naar eigen zeggen deed zij dat als ‘eerbetoon aan de koningin’ en omdat zij het in haar studietijd te Leiden gewend was geweest om tijdens feestelijke gelegenheden een hoed te dragen. Een trend was gezet. Weldra volgden andere vrouwelijke Kamerleden en vrouwelijke ministers haar voorbeeld, vooral vrouwen van rechtspolitieke signatuur.⁶³ In de jaren tachtig nog enigszins voorzichtig, in de loop van de jaren negentig steeds uitbundiger. Ook ‘linkse’ vrouwen gingen hoeden dragen, soms gebruikten zij het hoofddeksel zelfs om er een politiek statement mee te maken. Zo protesteerde K. van Velzen (sp) in 2005 met een zelfgemaakte hoed van autobanden tegen de uitbreiding van het wegennet, en E. Ouwehand (Partij voor de Dieren) droeg in 2007 een hoge hoed met konijn om aandacht te vragen voor een welzijnsrichtlijn voor konijnen.⁶⁴ Overigens krijgen de volksvertegenwoordigers ook wel kritiek op hun kleedgedrag tijdens Prinsjesdag. Zo vinden sommigen de on-Nederlandse grandeur niet passen bij een parlement dat de belangen van het volk wordt geacht te behartigen. Anderen beklagen zich juist over het gebrek aan smaak en gevoel voor kwaliteit, met name bij de protesthoedendragers, wier ‘puberaal gedrag’ niet passend zou zijn op de dag van de democratie, waar het staatshoofd zo’n belangrijke rol speelt.⁶⁵ Inmiddels is de hoedentraditie echter zó ingeburgerd geraakt dat het woord ‘Prinsjesdag’ bij velen direct de associatie met ‘hoedjes’ oproept.

“PRINSJESDAG! KOM MEE, HOEDEN KIJKEN!”

*Prent Peter van Straaten
[Peter's Zeurkalender 2008]*

Als we de socioloog B. Maso mogen geloven, zou de recente hoedjestradië overigens direct of indirect ook iets kunnen zeggen over de perceptie die de volksvertegenwoordigers koesteren van hun eigen positie op Prinsjesdag. In zijn artikel 'Mode en monarchie' laat hij overtuigend zien dat de monarch zich min of meer verplicht verre houdt van modieuze ontwikkelingen. Mode is immers per definitie van voorbijgaande aard en daarmee onverenigbaar met het koningschap, dat zijn legitimiteit hoofdzakelijk aan de traditie ontleent. Historisch gezien lag het initiatief voor het lanceren van nieuwe modes aan de hoven bij figuren uit de marge, die er iets bij hadden te winnen door op te vallen.⁶⁶ Is het zo bezien toeval dat Kamerleden zich nog wel eens willen beklagen over hun relatief marginale positie tijdens Prinsjesdag? Zo bijvoorbeeld M.M. van Zuijlen: 'Dinsdag 15 september 1998, Prinsjesdag. Ik heb al in het voorjaar een prachtige hoed bij de Nijmeegse hoedenwinkel Cappello gekocht. Hij is zo groot dat ik hem bijna niet durf op te zetten. Exhibitionisme past niet bij Nederlanders. De dag verloopt als vanouds. Er wordt flink wat afgezeurd over de hoeden, de troonrede is een anticlimax en na afloop wandelt iedereen verloren rond.'⁶⁷ En M.L. Vos: 'Nou, daar zit je dan. Gehakt en gelakt en all dressed up and nowhere to go (een jazz klassieker). Je bent immers redelijk nutteloos en overbodig op prinsjesdag als eenvoudig kamerlid. De show is geheel voor het koninklijk huis (...) en de fractievoorzitters. Alle anderen (...) zitten er vooral als decorum bij. Dat verklaart waarschijnlijk de overmatige aandacht voor hoedjes en inmiddels ook de dassen van de mannen.'⁶⁸

De troonrede

Uiteindelijk draait het hele feest van Prinsjesdag, sinds 25 jaar althans, toen de Grondwet op dit punt werd gewijzigd, om de troonrede en de aanbieding van de rijksbegroting.⁶⁹ In het tijdvak 1814-1982 behoefde de Koning volgens de Grondwet 'slechts' de zitting van de Staten-Generaal te openen, maar de vorst deed al snel de gewoonte ingang vinden om ook een troonrede te houden, een vooruitblik met regeringsplannen voor het komende jaar. Soms waren die redes erg kort, maar ze ontbraken nooit. Koning Willem III en koningin Wilhelmina hebben zich wel beklagd over de lengte van de troonredes, als gevolg waarvan de redes enkele jaren daarna korter waren, tot het effect was uitgewerkt en ambtenaren en bewindslieden zich weer minder beperkingen oplegden.⁷⁰ In 1885 volstond Willem III met elf volzinnen, groet en bede inbegrepen, dit tot ongenoegen van nogal wat Kamerleden, die de schuld overigens (volkomen terecht!) bij de verantwoordelijke ministers legden. Men sprak van een 'zinledig' stuk en 'een caricatuur van den werkelijken toestand'.⁷¹ Vooral na de Tweede Wereldoorlog werden de troonredes allengs langer; de overheidstaken en daarmee het aantal departementen breidden zich uit en over elk beleidsterrein moest iets worden gezegd.

De staatscommissie-Cals-Donner, die adviseerde over de grondwetswijziging van 1983, heeft weliswaar overwogen om Prinsjesdag af te schaffen, maar zij meende uiteindelijk toch dat de jaarlijkse ontmoeting tussen volksvertegenwoordiging en Koning een waardevolle traditie was, die gehandhaafd diende te blijven.⁷² Uiteindelijk is besloten de jaarlijkse opening te laten vervallen en in plaats daarvan het uitspreken van de troonrede op te nemen in de Grondwet naast de aanbieding op diezelfde derde dinsdag in september van de 'algemene begrotingswetten'. Voordien stond niet in de Grondwet dat de Rijksbegroting ook per se op Prinsjesdag diende te worden aangeboden.⁷³

De ministers schrijven de troonrede, dat wil zeggen: elk departement levert een stukje tekst aan en op het ministerie van Algemene Zaken wordt er één geheel van gemaakt. De troonrede is dientengevolge een nogal droge opsomming van beleidsvoornemens. Ofschoon met name de laatste jaren is geprobeerd er enige structuur in aan te brengen, blijft het een ‘moeizaam’ stuk. Doorgaans zijn de meeste plannen die de Koningin bekendmaakt in de weken ervoor trouwens al uitgelekt of ‘gewoon’ bekendgemaakt. Pogingen dit tij te keren hebben vooralsnog niet veel opgeleverd.⁷⁴

Zodra de koningin de troonrede heeft voorgelezen, de leden van de Staten-Generaal succes heeft gewenst bij hun werkzaamheden en de bede heeft uitgesproken⁷⁵, roept de voorzitter: ‘Leve de koningin!’ Het daarop volgende driewerf hoera wordt door de meeste Kamerleden meegeroepen. Deze traditie stamt uit 1897 toen de zeventienjarige koningin Wilhelmina de regentes bij de openingsplechtigheid vergezelde en haar verschijning aan het oudste Kamerlid, ds. J.H. Donner, deze uitroep ontlokte. Daarna komt de commissie van in- en uitgeleide weer in actie. De leden ervan begeleiden de koningin en haar familie naar de zogeheten koninginnekamer, een ruimte van circa dertig vierkante meter, gelegen direct links van de ingang van de Ridderzaal, waar de commissie en de familie gedurende een minuut of tien napraten en van de Kamerbewaarder iets te drinken krijgen aangeboden. Welke drank hier wordt geschonken – volgens journalist J. Hoedeman chocomel en jus d’orange⁷⁶ – behoort tot de geheimen van Prinsjesdag. In de tijd dat de koningin daar verblijft, wordt er in de Ridderzaal gemusiceerd, net als bij binnenkomst van de koningin⁷⁷, en geeft de voorzitter de leden van het Corps Diplomatique de gelegenheid de Ridderzaal te verlaten. Ook dit betreft een oude traditie: zij zwaaien de koningin uit. Zij verlaten de Ridderzaal daarom via de zijuitgang, die uitkomt aan de kant waar de Gouden Koets langsrijdt. Indien het regent, is daar zelfs een partytent neergezet, zodat de diplomaten geen nat pak behoeven te krijgen tijdens het zwaaien.⁷⁸

Zodra de koningin en haar gevolg de koninginnekamer verlaten, verzoekt de voorzitter alle aanwezigen te gaan staan. Even later deelt de voorzitter van de commissie van in- en uitgeleide plechtig mee: ‘Hare Majesteit de Koningin heeft de Ridderzaal verlaten.’⁷⁹ Kort daarna sluit de voorzitter de vergadering. De koninklijke stoet volgt dezelfde route op de terugweg. Aangekomen op het paleis volgt dan nog de traditionele balkonscène: vanaf het balkon zwaaien leden van de koninklijke familie naar het voor het paleis samengestroomde volk. Ongeveer een uur later biedt de minister van Financiën de rijksbegroting vergezeld van de miljoenennota aan de Tweede Kamer aan. De stukken zitten in het traditionele koffertje – een gebruik sinds 1947 – tezamen gebonden door een oranje lint.⁸⁰ Gedebatteerd wordt er dan nog niet; de algemene politieke beschouwingen zullen pas een dag later beginnen. Prinsjesdag is voorbij.

Conclusie

De staatsrechtelijke betekenis van Prinsjesdag veranderde met de grondwetswijziging van 1983. Het staatshoofd opent sindsdien niet langer de zitting van de Staten-Generaal omdat dat strijdt met het principe dat de volksvertegenwoordiging altijd moet kunnen vergaderen. In de oude situatie was het uitspreken van de troonrede in feite van secundair belang, ondanks het feit dat de troonrede in de loop van de geschiedenis aan gewicht had gewonnen. Wel hechtte de regering aan handhaven van de traditie van de jaarlijkse ontmoeting tussen

volksvertegenwoordiging en staatshoofd. De nadruk kwam vanaf 1983 juist te liggen op de uiteenzetting over het regeringsbeleid en op het aanbieden van begrotingswetsvoorstellen. De afgeleide betekenis veranderde daarmee ook. In beide configuraties kan men volhouden dat het gaat om een feest van de democratie. Vóór 1983 kan men in navolging van Van Raalte betogen dat het ging om een grondwettelijke plicht van de vorst (of een commissie namens de vorst) om een handeling te verrichten die de volksvertegenwoordiging in staat stelde haar democratische rechten uit te oefenen.⁸¹ Na 1983 kan men in navolging van Korthals Altes verdedigen dat het om een feest van de democratie gaat, omdat de aanbieding van de begroting aan de volksvertegenwoordiging en een uiteenzetting van het door de regering te voeren beleid in elke democratie een hoogtepunt is, vooral ook omdat het budgetrecht wel wordt gezien als het meest fundamentele democratische recht van de volksvertegenwoordiging.⁸² Deze stelling valt te meer te verdedigen omdat de Grondwet de aanbieding van de begrotingsvoorstellen nadrukkelijk koppelt aan het tijdstip van het uitspreken van de troonrede.

Ook al is Prinsjesdag in de bovenomschreven betekenissen ongetwijfeld een feestdag van de democratie, toch bevat het ritueel in zijn vormgeving ook vele elementen van wat wel een *invented tradition* wordt genoemd, vergeten tradities die nieuw leven werden ingeblazen en nooit bestaand hebbende tradities die werden uitgevonden om gezag te rechtvaardigen en sociale cohesie te bevorderen. Zij bevestigden dus de status van het staatshoofd én zij voldeden aan een behoefte van het volk. De *invented traditions*, die vooral in het laatste kwart van de negentiende eeuw ingang vonden, verwezen naar een fictief en gereduceerd verleden, waren in feite anachronismen in de moderne tijd, maar ze hadden een magische en integreernde uitwerking.⁸³ De ingebruikname van de Ridderzaal als troonzaal om een in het slop geraakte monarchie meer elan te verlenen, kan zo gezien worden als een *invented tradition*. Hetzelfde geldt voor de Gouden Koets, die volgens de historicus H. te Velde werd 'aangeboden op het moment dat de eerste auto's door Nederland reden. Het gebruik van de Gouden Koets riep nostalgische beelden op van "echte" koningen met hermelijnen mantels en kronen uit een ver verleden.'⁸⁴

Misschien is het dan weer typisch Nederlands dat die *invented traditions* niet zonder slag of stoot werden aanvaard, en dat de uiteindelijke vorm een compromis werd tussen traditie en moderniteit, tussen sacrale monarchie en democratie. De waardigheid van de Ridderzaal mocht weliswaar afstralen op de vorst, maar de troon kwam uiteindelijk op een plaats te staan die recht deed aan de symboliek van een democratisch staatsbestel. Ook de nieuwe rangschikking van de aanwezigen in de Ridderzaal sinds 1983 draagt bij aan de 'democratisering' van het ritueel: het staatshoofd richt zich nu ook fysiek rechtstreeks tot de volksvertegenwoordiging. Iets dergelijks geldt voor het feit dat de regie van het ritueel tegenwoordig de facto bij de volksvertegenwoordiging berust.

Deze feiten illustreren de spagaat waarin een constitutioneel monarch verkeert. Zijn functie is ingebed in een democratisch bestel, maar van tijd tot tijd moet ook het sacrale karakter van het koningschap worden benadrukt. Paradoxaal genoeg leent het democratische feest Prinsjesdag zich daar uitstekend voor. Iets dergelijks lijkt, omgekeerd, met Koninginnedag aan de hand. Hoewel Koninginnedag in zekere zin de 'gewoonheid' van het koningshuis benadrukt en de geringe afstand tussen vorst en onderdaan, mag dat ook niet te ver gaan. Een vorst zonder sacrale waardigheid is geen vorst.

Noten

- 1 Wij zijn Angelina Fifis veel dank verschuldigd voor haar bijdragen aan het onderzoek voor dit artikel.
- 2 Zowel het openen van de zitting vroeger als het voorlezen van de troonrede tegenwoordig, kan ook (in een soberder ceremonie) namens de Koning geschieden (Grondwet art. 65; vgl. art. 113 GW 1972. En wat betreft het indienen van de begroting: zie GW art. 105.2; vgl. art. 134 GW 1972). Maar koningin Juliana en koningin Beatrix hebben nooit verstek laten gaan. Voor 1948 is het wel een enkele keer voorgekomen dat de koning of de koningin de handelingen niet zelf verrichtte, bijvoorbeeld als hij of zij door ziekte of familieomstandigheden was verhinderd. Zie: Arnout van Cruyningen, *Prinsjesdag. Een geschiedenis van de plechtige ontmoeting tussen Koning en Staten-Generaal* (Kampen 1999) p. 73-74; E. van Raalte, *De geschiedenis van de opening der Staten-Generaal van 1814 tot 1952* ('s-Gravenhage 1952) p. 18 en C. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998) p. 372-376.
- 3 J.Th.J. van den Berg, 'Le roi règne, mais il ne gouverne pas', in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (Den Haag 2001) p. 63. Vgl. *Algemeen Dagblad*, 20 sept. 2006 over de hoedjes van de dames-Kamerleden: 'Een paar honderd euro, wat zou het? Veertjes, tule, strass: op de feestdag van de democratie mag het.'
- 4 F. Korthals Altes, 'Woord vooraf' in: Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. vii-viii.
- 5 *Elsevier*, 13 sept. 1997; < www.ad.nl/binnenland/article1665441.ece >, geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 6 Zonder de gedigitaliseerde versies van de negentiende-eeuwse kranten hadden wij dit onderzoek niet kunnen doen. Dankbaar maakten wij gebruik van: < <http://kranten-historisch.startpagina.nl> >.
- 7 Omstreeks 1672 schilderde Jan Steen al een vrolijk gezelschap dat Prinsjesdag aan het vieren was. Het schilderij bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam. Zie: J. ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem 1871) p. 693; zie ook de website < www.cultuurwijs.nl >, geraadpleegd op 11 aug. 2008. Met dank aan Dick de Mildt voor zijn bijdrage aan deze paragraaf.
- 8 Ter Gouw, *De volksvermaken* p. 426-427.
- 9 *Ibidem*, p. 427.
- 10 *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 13 febr. 1887 (Koningsfeest) en Ter Gouw, *De volksvermaken*, p. 80 (Koningsverjaardag).
- 11 Voor de verjaardag van de koningin, zie de tekst die volgt. Overigens vierde men ook 'prinsesjesdag', bijvoorbeeld op 31 augustus 1885 toen Wilhelmina vijf jaar werd: *De Amsterdammer*, 9 aug. 1885.
- 12 In het artikel 'Een blijde prinsjesdag', *Zierikzeesche Courant*, 28 aug. 1878, wordt verslag gedaan van de bruiloft van een broer van koning Willem III.
- 13 *Politieke gedichten door een schoolmeester* (Maassluis z.j. [1878]), geciteerd uit *Roermonds Dagblad*, 20 sept. 1879.
- 14 *Zierikzeesche Courant*, 20 sept. 1880.
- 15 De schrijver doelt hier op het tijdperk voorafgaande aan dat van koning Willem I, dat wil zeggen op het tijdperk van de laatste stadhouder, prins Willem V. Zijn bron is o.m. een oudtante: *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 7 aug. Vgl. Ter Gouw, *De volksvermaken*, p. 427.
- 16 *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 9 aug. 1885.
- 17 *Ibidem*.
- 18 *De Gelderlander*, 19 sept. 1901, beschreef in zijn verslag van de opening der Staten-Generaal eerst de koninklijke rijtoer en de grote publieke belangstelling daarvoor en merkte daarna pas op: 'Het

- was overigens in de stad echt prinsjesdag.' De feestelijkheden in de stad en de plechtigheden op het Binnenhof liet de krant dus nog niet vallen onder dezelfde noemer van 'Prinsjesdag'. Alleen de feestelijkheden in de stad werden ertoe gerekend. Zie verder: *Utrechts Nieuwsblad*, 24 sept. 1897; *De Gelderlander*, 13 april 1902; *Leeuwarder Courant*, 16 sept. 1903, 19 sept. 1907, 22 sept. 1910, 5 sept. 1911; *Het Centrum*, 5 sept. 1911; *Het Volk*, 20 sept. 1916; *Texelsche Courant*, 19 sept. 1917 en de *Leeuwarder Courant*, 15 sept. 1926.
- 19 *Haagsche Courant*, 16 sept. 1930, 19 sept. 1933, 19 sept. 1934 en 17 sept. 1935.
- 20 *De Gelderlander*, 13 april en 18 mei 1901 en 19 sept. 1901.
- 21 Aanvankelijk (1815-1848) was Prinsjesdag op de derde maandag in oktober, vervolgens op de derde maandag in september (1849-1887) en sindsdien, sedert 1888, op de derde dinsdag in september. De vervroeging van oktober naar september vond plaats omdat de Kamer meer tijd wenste te hebben voor de behandeling van de begroting. De verschuiving van de maandag naar de dinsdag vond plaats omdat men Kamerleden die van ver naar Den Haag moesten komen, niet wilde verplichten op zondag te reizen.
- 22 Geciteerd bij Van Raalte, *De opening*, p. 31. Overigens was dit niet de eerste troonrede van Willem I. Eerdere troonredes sprak hij uit op 2 mei 1814 en op 7 november 1814, toen nog als soeverein vorst, en op 8 augustus en 21 september 1815. Zie: E. van Raalte (red.), *Troonredes, openingsredes, inhuldigingsredes 1814-1963* ('s-Gravenhage 1964) p. 4-12.
- 23 Henk te Velde, *Het theater van de politiek* (Amsterdam 2003) p. 7.
- 24 De huidige route wordt gereden sinds 1984. In de afgelopen twee eeuwen waren er af en toe wijzigingen in het parcours. In de periode 1953-1983 bijvoorbeeld reed de stoet niet vanaf het paleis Noordeinde maar vanaf het paleis aan het Lange Voorhout naar het Binnenhof. Zie: Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 54, 58.
- 25 Van Leeuwen e.a., *Pracht en praal*, p. 141.
- 26 Geciteerd bij: Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 38. Al was het nu ook weer niet zo dat iedereen even enthousiast was. In de late negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw werd Prinsjesdag nogal eens aangegrepen voor demonstraties, o.a. voor betogingen voor algemeen kiesrecht. Twee maal verstoorden (communistische) Kamerleden de orde in de Ridderzaal, in 1932 en in 1934. Zie: *ibidem*, p. 73-81.
- 27 Van Raalte, *De geschiedenis van de opening*, p. 37; Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 30.
- 28 Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 51; Van Raalte, *De opening*, p. 58. Kennelijk was het ook in 1901 en in 1902 al de bedoeling geweest om de Gouden Koets te gebruiken. Volgens de *Haagsche Courant* (18 sept. 1901 en 17 sept. 1902) ging dit beide keren niet door in verband met de hevige regenval, waartegen de Gouden Koets niet bestand zou zijn. Dit tot teleurstelling van de toeschouwers.
- 29 Na de Tweede Wereldoorlog kwam de oude luister sneller terug: in 1948, toen koningin Juliana haar eerste troonrede uitsprak, was het gebruikelijke ceremonieel inclusief gouden koets weer terug. Van Raalte, *De opening*, p. 42-44. Ook in 1974 vond een sobere Prinsjesdag plaats, met een minimum aan ceremonieel, vanwege de gijzeling in de Franse ambassade. Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 56. In 2001 was Prinsjesdag 'sober en ingetogen van karakter' als gevolg van de aanslagen in de vs kort daarvoor. < www.koninklijkhuus.nl/content.jsp?objectid=3304 > geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 30 Van Leeuwen e.a., *Pracht en praal*, p. 147.
- 31 Van Raalte, *De opening*, p. 65.
- 32 De commissie bestond uit de eerstbenoemde leden van de verschillende provincies, negen in totaal. Van Raalte, *De opening*, p. 23.
- 33 *Handelingen van de Verenigde vergadering van de Staten-Generaal*, 18 sept. 2007.

- 34 Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 81-83.
- 35 Deze regeling was vastgesteld door koningin-regentes Emma. De voorzitter verwees ook nog naar het zojuist vastgestelde (1904) Reglement voor het Militaire Huis van Hare Majesteit de Koningin. *Ibidem*.
- 36 *Ibidem*.
- 37 Van Raalte, *De opening*, p. 50-51.
- 38 Bedoeld is het KB van 17 maart 1815, Bepalingen omtrent de Groote Ceremoniën.
- 39 A. Vondeling, 'Prinsjesdag als openbare les', *Nederlands Juristenblad* (1975) nr. 25, p. 772. Vondeling wijst erop dat er ook al in de negentiende eeuw bezwaren bestonden tegen het idee dat de opening van de zitting in de eerste plaats een Hofzaak was (*ibidem*). In een brief van 16 april 1975 aan Eerste Kamervoorzitter Th.L.M. Thurlings, die vooruitliep op het artikel in het *NJB*, stelde Vondeling ijskoud: 'Mijn uitgangspunt is dat *wij* gastheer zijn. Een uitgangspunt dat niet omstreden is!' (Van Leeuwen e.a., *Pracht en praal*, p. 150) Uit de reacties op het *NJB*-stuk blijkt dat Vondeling op dit vlak buiten de waard had gerekend; zijn uitgangspunt bleek zeer omstreden.
- 40 J.R. Stellinga, 'De opening van de zitting der Staten-Generaal', *NJB* (1975) nr. 27, p. 856.
- 41 Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 64.
- 42 Vgl. bijv. R.A.V. van Haersholte, 'Prinsjesdag als inauguratie', *NJB*, (1975) nr. 29, p. 959-961 ('deze ontmoeting geschiedt m.i. op neutraal terrein, of liever gezegd in de gemeenschappelijke woning') en de ondertitel van het boek van Van Cruyningen, *Prinsjesdag. Een geschiedenis van de plechtige ontmoeting tussen Koning en Staten-Generaal*.
- 43 Christl Visser, 'In de schaduw van Hare Majesteit', *Algemeen Dagblad*, 16 sept. 2007. G.A. Verbeet, de voorzitter van de Tweede Kamer, huldigt hetzelfde standpunt: 'Als gastvrouw draag ik geen hoed.' < www.tweedekamer.nl/vodcast/vodcast.jsp >, geraadpleegd op 21 juli 2008.
- 44 Telefonisch interview met mevr. B. Berndsens, afdeling Communicatie en Protocol van de Eerste Kamer, 9 en 10 juli 2008.
- 45 < www.jaaphuisman.nl/54-Eerherstel_voor_een_feestzaal.html >, geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 46 De commissie heette voluit Commissie van Advies voor (het onderzoek en de eventuele herstelling van) de Grafelijke Zalen. Zij functioneerde van 1883 tot 1909 en bestond uit de vooraanstaande architecten P.J.H. Cuypers, C.H. Peters, C. Muysken, F.J. Nieuwenhuis en D.E.C. Knuttel. Het Binnenhof, oorspronkelijk het kasteel van de graven van Holland, was uitgebreid gerestaureerd in de jaren 1898-1905. De commissie begeleidde de restauratie en was deels ook als uitvoerend architect bij het project betrokken. < www.bonas.nl/archiwijzer >, geraadpleegd op 12 aug. 2008.
- 47 Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 46-48; Van Raalte, *De opening*, p. 61.
- 48 Vgl. J. Huisman op < www.jaaphuisman.nl/54-Eerherstel_voor_een_feestzaal.html >, geraadpleegd op 25 aug. 2008. A. Eden, de verantwoordelijke architect van de Rijksgebouwendienst, liet ons weten: 'Het is onjuist expliciet te stellen dat het aanvankelijke voorstel van de ontwerpers (i.c. de heer Van den Ende als extern architect en ondergetekende als Rgd-architect) is gesneuveld door stevige tegenwerking van het parlement. Tijdens de planvorming zijn verschillende personen geconsulteerd waaronder de voorzitters van beide Kamers der Staten-Generaal. Maar ook bredere consultaties vonden plaats. In het midden moet blijven welke standpunten door verschillende personen zijn ingenomen. Het geheel overziend is geconstateerd dat er onvoldoende draagvlak zou zijn voor het architectonische idee van opstelling van de troon in de middenas van de Ridderzaal.' (e-mail d.d. 7 okt. 2008).
- 49 Overigens laten republikeinen, doorgaans te vinden in linkse fracties, nog wel eens verstek gaan. De SDAP-fractie meed de bijeenkomst principieel tot 1926, in recentere tijden ging het om leden

- van de CPN, PSP, GroenLinks en SP. Zie: Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 75; Carla van Baalen en Jan Willem Brouwer, 'De toespraken van Beatrix nader beschouwd' in: Carla van Baalen e.a. (red.), *Koningin Beatrix aan het woord. 25 jaar troonredes, officiële redevoeringen en kersttoespraken* (Den Haag 2005) p. 52, n. 94.
- 50 Op oude foto's, bijv. van Prinsjesdag 1905 en 1937, zijn de hekjes duidelijk zichtbaar. Zie: Van Raalte, *De opening*, foto's na p. 40. De Ridderzaal is tegenwoordig ook veel voller; de verschillende vakken staan nagenoeg tegen elkaar aan.
- 51 Interview Berndsen. Vgl. de informatie die de afdeling Communicatie en Protocol van de Eerste Kamer ons stuurde: in de officiële lijst van genodigden voor Prinsjesdag 2007 staat de Raad van State niet in de categorie: 'Direct betrokkenen bij de vergadering'.
- 52 Na de benoeming van de commissie van in- en uitgeleide, verzoekt de voorzitter – in deze volgorde – de leden van de Raad van State, de ministers, de gevolmachtigde ministers van de Nederlandse Antillen en van Aruba en de staatssecretarissen de Ridderzaal te betreden. *Handelingen van de Verenigde Vergadering*, 18 sept. 2007.
- 53 De bijzondere positie van de Raad van State blijkt ook nog uit het feit dat de vice-voorzitter van de Raad, over het Binnenhof lopend, op weg naar de Ridderzaal, wordt begeleid door een Kamerbewaarder, net als de voorzitter van de Eerste Kamer en net als de leden van de commissie van in- en uitgeleide. Interview Berndsen.
- 54 Tijdens de allereerste Prinsjesdag, op 2 mei 1814, reden enkele staatsraden mee in de stoet, in de daaropvolgende Prinsjesdag (nov. 1814) zelfs de gehele Raad. Van Raalte, *De opening*, p. 22-23, 26 en 31.
- 55 Van Raalte, *De opening*, p. 62.
- 56 Vondeling, 'Prinsjesdag als openbare les', p. 773.
- 57 *Ibidem*, p. 773-774.
- 58 Zie bijvoorbeeld: *Haagsche Courant*, 21 sept. 1898 en 20 sept. 1899
- 59 Van Raalte, *De opening*, p. 63; Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 75.
- 60 Interview Berndsen.
- 61 De (vrouwelijke) leden van het gevolg van de Koning zitten qualitate qua binnen de enceinte.
- 62 Dieuwke de Rijk, 'Ministervrouwen kozen voor kort', *De Telegraaf*, 21 september 1977.
- 63 Telefonisch interview met E.G. Terpstra, 21 febr. 2008, afgenomen door Angelina Fifis.
- 64 De SP'er H. van Bommel is het enige mannelijke Tweede-Kamerlid dat met een protesthoed is gesignaleerd. Hij droeg in 2005 een 'Robin-Hoodhoed'. Zijn partijgenoot senator Driek van Vugt droeg in 2002 een Amerikaanse baseballcap met de tekst: 'Geen aanval op Irak'. < www.ad.nl/archive/?service=archive&articleID=1233997 >. GroenLinks-fractievoorzitter F. Halsema zag er in 2007 op het laatste moment vanaf een op verzoek van Greenpeace ontworpen protesthoed in de vorm van een kolencentrale te dragen; die stond haar volgens haarzelf niet en het comfort liet te wensen over < www.devolkskrant.nl/binnenland/article462301.ece/Kolenhoed_Greenpeace_staat_Halsema_niet >, geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 65 Vgl. *Elsevier*, 16 sept. 2000, p. 28; < www.destentor.nl/algemeen/economie/article662434.ece >; < www.trouw.nl/degids/gidsartikelen/article798817.ece/De_hoed_als_pronkstuk >, beide geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 66 Benjo Maso, 'Mode en monarchie' in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16 (1989) nr. 2, p. 108-132.
- 67 Marjet van Zuijlen, *Dagboek van een politica. Retour Nijmegen-Den Haag* (Amsterdam 2000) p. 25.
- 68 < <http://meili.hyves.nl/blog> > (18 sept. 2007) Het is trouwens illustratief voor de 'marginale'

- positie van de Kamerleden op Prinsjesdag dat op de website over Prinsjesdag 2007 van de ministeries van Financiën en Algemene Zaken de leden van het kabinet en de leden van het Koninklijk Huis als de belangrijkste betrokkenen bij Prinsjesdag worden genoemd, niet de leden van Eerste en Tweede Kamer! <www.prinsjesdag2007.nl>, geraadpleegd op 12 aug. 2008.
- 69 Toch is de betekenis van de opening van de zitting zozeer ingeburgerd, dat er nog voortdurend, waarschijnlijk onbewust, aan wordt gerefereerd. Zo zegt Tweede-Kamervoorzitter G. Verbeet dat Prinsjesdag ‘de officiële opening van het parlementaire jaar’ is: <www.tweedekamer.nl/vodcast/vodcast.jsp>, geraadpleegd op 25 juli 2008. De zojuist genoemde website <www.prinsjesdag2007.nl> zegt onder meer: ‘Prinsjesdag markeert de eerste vergadering van de Staten-Generaal (Eerste en Tweede Kamer). Het nieuwe werkjaar wordt geopend met het uitspreken van de troonrede.’ En: ‘Elke derde dinsdag van september is het Prinsjesdag, de feestelijke opening van het nieuwe werkjaar van de Staten-Generaal (de Eerste en Tweede Kamer).’ Zie ook de foutieve betekenis in *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* (12^e druk; Utrecht en Antwerpen 1992).
- 70 Van Leeuwen e.a., *Pracht en praal*, p. 141.
- 71 Van Cruyningen, *Prinsjesdag*, p. 65-66.
- 72 *HTK 1976-1977*, Bijl. 14224, Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de werkwijze van de Staten-Generaal, nr. 3, MVT, p. 3.
- 73 Zie noot 2. De opening van de zitting werd afgeschaft omdat de Staten-Generaal geacht werd permanent in vergadering bijeen te zijn.
- 74 Van Baalen en Brouwer, ‘De toespraken van Beatrix’, p. 11-32, 50-53.
- 75 Zie over de bede: *ibidem*, p. 25-26.
- 76 < www.volkskrant.nl/den_haag/article139556.ece >, geraadpleegd op 25 aug. 2008.
- 77 Dit gebruik dateert van 1984.
- 78 Interview Berndsen.
- 79 *Handelingen van de Verenigde vergadering*, 18 sept. 2007.
- 80 Van Leeuwen e.a., *Pracht en praal*, p. 142.
- 81 Van Raalte, *De opening*, p. 12.
- 82 Korthals Altes, ‘Woord vooraf’, p. vii-viii. Over het belang van het budgetrecht zie bijv.: P.P.T. Bovend’Eert en H.R.B.M. Kummeling, *Het Nederlandse parlement* (10^e druk; Deventer 2004) p. 267-280.
- 83 Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) p. 57-58.
- 84 H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992) p. 150.